

Artikel

Kan radicale democratie samengaan met het vrijemarktprincipe?¹

Jenny Walry

In deze tekst bespreek ik drie punten. Ten eerste breek ik een lans voor de stelling dat als democratie zou worden uitgebreid naar alle terreinen van de maatschappij, ze niet kan samengaan met een kapitalistisch vrijemarktprincipe. De begrippen democratie en kapitalisme kunnen, zoals de meeste andere begrippen, niet exact bepaald worden. Daarom geef ik in de eerste drie punten aan, wat in dit artikel ‘democratie’, ‘radicale democratie’ en ‘kapitalistische vrije markt’ inhouden. Ten tweede toon ik dat de essentiële kenmerken van het kapitalisme en de regels van een ‘brede en radicale’ democratie niet combineerbaar zijn, standpunt dat nochtans algemeen verspreid is. Om deze stelling te staven, schets ik een ontstaansgeschiedenis van de burgerlijke democratie. Ten slotte geef ik enkele redenen aan waarom de illusie in een brede democratie te leven, de vrijemarktideologie ondersteunt.

Vooraf de werken van G. Therborn (1977) en E.M. Wood (1995) vormen de stimulerende achtergrond voor dit artikel, maar ik zet ook mijn eigen standpunten uiteen. Andere bronnen staan vermeld in de bibliografie. Om de lectuur niet te bemoeilijken, verwijs ik er zelden naar.

1. RADICALE DEMOCRATIE EN HET VRIJEMARKTPRINCIPE KUNNEN NIET SAMENGAAN.

Basiskenmerken van de burgerlijke democratie.

Iedere *politieke democratie* kent twee basisaspecten. Enerzijds is ze een *formeel systeem* waar een meerderheid tot beslissingen komt en waarin verschillende principes (hier en nu) essentieel zijn, zoals algemeen stemrecht, scheiding van de drie machten, scheiding godsdienst en staat. In principe ligt de macht bij het hele volk. Sinds het ontstaan van de politieke democratie, is de complexiteit van de maatschappij te groot geworden voor een directe democratie. Daarom is iedere politieke democratie, een vertegenwoordigende democratie. Anderzijds verdedigt democratie ook *basiswaarden*, zoals gelijkheid, vrijheid, pluralisme, vrije meningsuiting, verantwoordelijkheid en verdraagzaamheid. Dit is de *inhoud* van democratie.

Over de formele regels van democratie en over welke waarden voorrang krijgen, bestaan altijd meningsverschillen. Daarom is democratie nooit een stabiel afgewerkt project. Meningsverschillen zijn

---

¹ Ik dank Ger Grosemans, Bart De Wilde en Jef Peeters voor het herlezen van de tekst en voor hun nuttige suggesties.

trouwens essentieel, wil de democratie niet afglijden naar een rigide bestuursvorm die de enige goede en daarom perfecte maatschappij zou belichamen². Ze is nooit een toestand, maar een nooit eindigend dynamisch proces dat zich in de loop van zijn geschiedenis versterkt of verzwakt: “Democratie als een niet beëindigende en niet beëindigbare reis” (Schwarzmantel, 1995, p.211). Democratie krijgt andere vormen en kent verschillende gradaties, omdat ze ontstaat in verschillende perioden en op verschillende plaatsen, onder verschillende omstandigheden: democratie in het oude Griekenland, democratie in de 19e eeuw en democratie zoals we die nu hebben, zijn zeer uiteenlopend. Anders gezegd: Welk soort democratie in een bepaalde maatschappij tot stand komt, welke basiswaarden voorrang krijgen, en hoe ze worden geïnterpreteerd, zijn historisch gegroeid en sociaal bepaald. Door deze verscheidenheid van invullingen van de democratie (Walry, 2001) is het noodzakelijk, bij iedere discussie erover, duidelijk aan te geven wat men met de verschillende begrippen bedoelt. Doet men dit niet, dan worden de discussies verward en oeverloos.

Om politieke, sociale en economische domeinen van het maatschappelijk leven op hun democratisch gehalte te beoordelen, zal het meestal te ingewikkeld zijn alle aspecten van de democratie in rekening te brengen³.

In deze tekst concentreer ik me vooral op de democratische waarde van *gelijkheid* als norm en toetssteen voor democratie.

Een radicale bepaling van democratie.

In geavanceerde kapitalistische maatschappijen waarin politieke democratie in theorie is gerealiseerd (en de bevolking *algemeen* stemrecht kent), blijkt dat de economische beslissingsmacht steeds meer bij een minderheid *geconcentreerd* is. Niettegenstaande partijen meestal stevig verankerd zijn en de bevolking een redelijk hoge graad van politieke mobilisatie kent, blijft die situatie niet alleen duren, maar wordt ze nog versterkt. De bevolking noch haar vertegenwoordigers zijn sterk betrokken bij de beslissingen op het economisch terrein. Evenmin is er controle van onderuit op de beslissingen, hoewel algemeen geweten is dat macht die niet wordt gecontroleerd, tendeeft naar misbruik. Aan de vooropgestelde gelijkheid van alle burgers schort er dus duidelijk iets. Om dit aan te tonen, introduceer ik een principe van democratische gelijkheid, dat men het *democratisch principe van betrokkenheid* (het “*all affected principle*” Saward, 2000) noemt. Volgens dat principe, zal *iedereen die de gevolgen ondervindt van een beslissing een stem hebben in het beslissingsproces* (Held, Saward, 2000). Wie het democratisch betrokkenheidprincipe accepteert, kan in naam van dit principe, zonder onderscheid, alle vormen van gunsten en voorrechten aanklagen. Of die zullen stand houden of niet, hangt af van het feitelijk verloop van het democratiseringsproces en van de concrete

---

² Zie hierover Walry, 2001.

³ Als men de politieke *gelijkheid* van ieder persoon als essentiële voorwaarde voor democratie aanvaardt, zal iedere volwassene die in een bepaald territorium woont, tot het kiesgerechtigd volk moeten behoren. Wie *vrijheid* als meest fundamentele waarde aanneemt, kan die aanwenden om vrije concurrentie in de economische sfeer te verdedigen.

maatschappelijke machtsverhoudingen. Door het hanteren van dit betrokkenheidsprincipe, komt men tot een brede, radicale bepaling van democratie.

Het betrokkenheidsprincipe wordt steeds meer toegepast in de moderne democratieën en heeft geleid tot een uitbreiding van het stemrecht: eerst tot de mannen van de middenklasse, dan tot de mannen van de arbeidersklasse en vervolgens tot de vrouwen.

Het betrokkenheidsprincipe zal moeten worden toegepast op alle niveaus: de berging van nucleair afval is een probleem op wereldniveau; belastingheffing is een nationale materie; het plaatsen van een kerncentrale is dikwijls een grensoverschrijdende problematiek en om nachtlawaai voor omwonenden van een luchthaven tot een leefbaar peil terug te brengen, zijn de omwonenden de meest belanghebbende partij. Op al deze niveaus zou het betrokkenheidsprincipe van toepassing moeten zijn. Ik bepleit democratische regelingen op deze verschillende niveaus. Volgens mij bestaat de ideale structuur die het best het betrokkenheidsprincipe benadert, uit *lagen van bestuur die in elkaar passen*: lokaal, nationaal, internationaal, globaal en daar waar nodig ook grensoverschrijdend. In een dergelijke netwerkstructuur zal ieder onderwerp of voorgestelde actie aangepakt worden op het geschikte niveau. Ik ging daar uitvoerig op in (Walry, 2002).

Deze radicale democratie veronderstelt niet dat de burgerlijke democratie zou worden afgeschaft om een ander en nieuw politiek systeem te installeren (zoals de traditionele idee van revolutie dikwijls inhoudt). Burgerlijke democratie kan men niet buitengooien als louter schijn. Niettegenstaande de formele democratie gebrekkig functioneert, is ze toch een belangrijke overwinning van en voor het volk. De formele democratie vormt de basis voor de uitbreiding van een meer inhoudelijke democratie en ook voor de realisatie van een radicale democratie waarin het betrokkenheidsprincipe van toepassing is in alle maatschappelijke domeinen.

Kenmerken van het kapitalistisch vrijemarktprincipe.

Het kapitalistisch marktprincipe wordt hier gedefinieerd als een economisch systeem met volgende specifieke eigenschappen: het is een systeem dat produceert voor de markt, daarbij gebruik maakt van loonarbeid en van privé-productiemiddelen. De bedoeling van productie is niet in de eerste plaats het *nut* dat die producten hebben maar wel de *winst* die ermee kan worden gerealiseerd en liefst gemaximaliseerd. Winst maximaliseren vereist groei, wat op zijn beurt leidt tot elkaar beconcurrerende, economische relaties en niet tot relaties van samenwerking. Iedere vorm van kapitalisme, wil ze kunnen blijven bestaan, heeft tussenkomsten van de staat nodig. Een degelijke infrastructuur, goed opgeleide werkkrachten en een minimum aan sociale rust zijn noodzakelijke voorwaarden, wil de vrije markt kunnen functioneren. Die voorwaarden zijn in uiteenlopende mate aanwezig in de verschillende kapitalistische landen, naargelang de eigen voorgeschiedenis. Deze diversiteit raakt echter niet aan de basiskenmerken van ieder kapitalisme. 'Het volk', via haar politieke vertegenwoordigers, heeft in het economisch domein slechts op een onrechtstreekse manier inspraak: het overleg tussen vakbonden en patroons wordt, indien nodig, door de staat (die democratisch wordt verkozen) gemodereerd; subsidiëring van sommige sectoren (landbouw

bijvoorbeeld), wettelijk bepaalde BTW-tarieven, het voorschrijven van minimumlonen en maximum werktijden en zo meer zijn ook onderhevig aan staatscontrole. Die reguleringen tasten echter evenmin de logica van het kapitalisme essentieel aan. Kapitalisme is een systeem dat soepel inspeelt op de technische, politieke en sociale veranderingen in de maatschappij zonder haar meest specifiek doel, namelijk winstmaximalisatie op te geven.

Kapitalisme kent een eigen logica die ook insluit dat de eigenaars van de productiemiddelen (of hun managers) en niet de rechtstreekse werkers en ook niet het ‘volk’ uitmaken *wat, hoeveel, hoe en waar* geproduceerd wordt, hoe hoog de *groei* zal zijn en hoe de winst maximaal zal worden verwezenlijkt en hoe ze zal worden verdeeld. Wie deze beslissingen neemt, beslist feitelijk over de toegepaste technologieën, jobs, lonen, prijzen, werkzekerheid, werkdruk. Al deze factoren beïnvloeden en bepalen rechtstreeks ons dagelijks leven.

Waarom de mensen die direct betrokken zijn bij de maatschappelijke productie zich niet heftiger tegen deze gang van zaken verzetten, ligt gedeeltelijk in het feit dat kapitalisme zich grotendeels heeft ontwikkeld alsof het om onpersoonlijke beslissingen gaat, die ontsnappen aan menselijke controle. De ‘logica van het kapitalisme’, met de inherente groei en concurrentie, is doorgedrongen in alle aspecten van ons leven. Ze is de heersende ideologie geworden (Petrella & Rouwhorst, 1995).

Democratie en kapitalisme hanteren verschillende mensbeelden. Grof gezegd streeft een democratie naar handelingsbekwame mensen (Sen, 1999) die, zoveel als de externe omstandigheden het toelaten, *actief* hun levenslot in eigen handen nemen en niet alleen het kortzichtig eigenbelang nastreven. In het mensbeeld van het kapitalisme zijn mensen ook actief, maar dan vooral als consument. Ze staan *passief* ten opzichte van de gegeven (kapitalistische) maatschappijformatie. Men noemt die berekenende personen dan ‘rationeel’. Sen (1995) noemt ze ‘rationele gekken’⁴.

Zoals Marx reeds zegde, zijn economische relaties, productierelaties inclusief, zoals alle andere maatschappelijke relaties, *relaties tussen mensen* en geen abstracte, onpersoonlijke transacties, zoals men ons wil doen geloven. Alle menselijke relaties kunnen worden aangepast (soms moeilijk, soms gemakkelijker) en dus ook de menselijke relaties die van toepassing zijn in de productiesfeer.

2. KAPITALISME BELET DE OPBOUW VAN EEN BREDE, RADICALE DEMOCRATIE.

De opinie dat kapitalisme en democratie samengaan en zelfs elkaar veronderstellen, is wijd verspreid. In tegenstelling daarmee, verdedig ik de stelling dat, indien democratie – waarin het betrokkenheidsprincipe centraal staat, – consequent zou worden doorgevoerd op *alle* terreinen van de maatschappij, dit het kapitalisme onmogelijk zou maken. Hoe kan ik die these bepleiten, als we toch kunnen beamen in een democratie te leven en ook, en *tegelijktijd*, in een kapitalistisch systeem? De idee van de noodzakelijke

---

⁴ Anders gezegd: democratisch ingestelde mensen streven naar positieve vrijheid, waar diegenen die kapitalisme verdedigen, zich tevreden stellen met negatieve vrijheid (Berlin, 1968).

verbondenheid van democratie en kapitalisme is gegroeid omdat kapitalisme en democratische politieke verkiezingen zich ongeveer gelijktijdig ontwikkelden (zie volgend punt), en ook omdat de politieke democratie en de kapitalistische economische activiteiten met elkaar zijn verbonden: ze reguleren, beperken én ondersteunen elkaar. Wie echter veronderstelt dat democratie ontstond uit de positieve aspecten van het kapitalisme heeft het mis. Impliciet is het nochtans dat wat men doorgaans bedoelt. De diepe verschillen tussen kapitalistische economie en radicale democratie waar ik op alludeer, zien we door na te denken over de manier waarop beslissingen in bedrijven en binnen de staat worden genomen. Daar waar, in de politiek, het 'volk' zijn vertegenwoordigers kiest, kiezen arbeiders nooit hun bazen. Het gebrek aan economische democratische regels in bedrijven, is maar een deel van de antidemocratische structuur van het kapitalisme. Bepalen hoeveel, wat, hoe en waar geproduceerd wordt, daarin heeft het 'volk' geen inbreng en hun vertegenwoordigers (via de overlegeconomie), slechts heel gedeeltelijk. Daarom kunnen we zeggen dat we in een *politieke* democratie leven, maar dat democratische regels praktisch afwezig zijn in het economisch domein. Voor wie het betrokkenheidsprincipe centraal stelt en het uitbreidt tot de fundamentele beslissingsmogelijkheden in de economische sfeer, draagt de term democratisch kapitalisme' (of 'kapitalistische democratie') een contradictie in zich. De eigenschappen van democratie en die van het kapitalisme zijn maar gedeeltelijk combineerbaar. Ze houden er vooral tegengestelde dimensies op na, zij het met ongelijke macht: de economie heeft meer macht op de politiek dan omgekeerd⁵. Anders gezegd: het domein dat onderworpen is aan democratisch toezicht heeft minder invloed in de maatschappij, dan het domein dat ondemocratisch geregeld wordt en dat nochtans onrechtstreeks door de impact op het dagelijks leven, het politieke mee bepaalt: bijvoorbeeld als de economische welvaart daalt, worden de politieke partijen die aan de macht zijn door de kiezers afgestraft. Democratie ontwikkelde zich altijd later in de tijd dan kapitalisme, en is geen 'evident' positief gevolg van de kapitalistische vrije markt. Integendeel ontstond democratie altijd *na politieke en maatschappelijke strijd* en nooit vanuit de machtigste klassen⁶. De burgerlijke democratie ontwikkelde zich uit de negatieve kanten van het kapitalisme⁷, zij het niet alleen daaruit⁸.

Politieke democratie ontstond vooral uit inherente tegenstellingen binnen het kapitalisme, maar oorlogen en nationale integratie droegen er evenzeer toe bij.

Ik geef een korte, onderbouwde visie op de vroege geschiedenis van de burgerlijke democratie, waaruit blijkt dat democratie niet 'spontaan' ontstond uit de kapitalistische economie. Politieke democratie is altijd

---

⁵ We mogen nochtans de macht van de politiek niet te veel onderschatten. Onder andere willen politici en hoge staatsambtenaren, zoals iedere groep, hun eigen macht behouden en bijgevolg zoveel mogelijk beslissingen kunnen blijven nemen. Er liggen uiteraard nog andere redenen aan de basis van het behoud van politieke macht. Deze uitspraken verdedigen valt buiten de inhoud van deze tekst.

⁶ Ik gebruik hier 'klasse' enkel in de economische betekenis.

⁷ In tegenstelling tot wat uit de algemene tendens van deze tekst naar voren komt, beschikt kapitalisme ook over positieve kenmerken. Positief is dat de feodale maatschappijregeling en het absolutisme werden overwonnen en dat de kapitalistische markt de strakke hiërarchische structuur die geldig was in de feodaliteit en het absolutisme verving door politieke en sociale hiërarchieën die soepeler zijn.

⁸ Touraine (1992, p.437) zegt dat de geschiedenis overtuigend heeft getoond dat democratische regimes zich vormen waar de secularisatie en de rationalisatie ingang vinden. Die aspecten behandel ik hier niet.

voortgekomen uit strijd tussen uiteenlopende belangengroepen. Uit wat Marx de 'inherente tegenstellingen van het kapitalisme' noemt.

Voor de uitwerking van dit gezichtspunt gebruik ik vooral het werk van Therborn, die antwoord zoekt op de vraag, hoe democratie ontstond en evolueerde als de gevestigde vorm van burgerlijke regelgeving in het geavanceerde kapitalisme. Hij doet dit door een historische en sociale studie van de OECD-landen.

Niettegenstaande zijn studie werd gepubliceerd in 1977 en de OECD-landen nu bijna in aantal verdubbeld zijn, blijft ze volgens mij zeer verhelderend en bruikbaar.

Zeker vanaf de 18e eeuw verliest de adel (zowel de landadel als de hofadel) aan macht, ten voordele van sommige landbouwers die kleine grondeigenaars worden. In de steden verschijnt een klein burgerij van ambachtslieden en kleine handelaren (kleine zelfstandigen noemen we ze nu). Ook de burgerij met haar specifieke aanspraken komt op. Burgerij en klein burgerij willen hun belangen verdedigen en eisen daarvoor medezeggenschap in de staatszaken via stemrecht. Dit leidt tot vormen van democratie, waarbij het *meervoudig kiesrecht* (volgens bezit) tot stand komt. Er ontwikkelt zich, anders gezegd, een selectief burgerschap.

Een volgend stadium in de strijd voor democratie, dat hier meer relevant is, kwam voort uit de basistegenstelling binnen het industrieel kapitalisme⁹, namelijk die tussen arbeid en kapitaal. Die tegenstellingen werden door Marx duidelijk uiteengezet. Arbeiders vochten voor hogere lonen, betere werkomstandigheden en een minimale sociale bescherming, en zagen politieke democratie met algemeen enkelvoudig stemrecht als middel om aan die eisen te voldoen. De arbeidersbeweging ontplooidde en organiseerde zich langzaam, met vallen en opstaan, maar was na WOI sterk genoeg om algemeen stemrecht (voor mannen) af te dwingen.

Aan de grondslag van de ontwikkeling van de democratie ligt eerst het verzet van de adel tegen de absolute koning, hierna van de burgerij tegen de adel en ten slotte van de arbeiders tegen de kapitalistische burgerij.

Toch mogen we niet veronderstellen dat deze verschillende groepen (adel, burgerij, klein burgerij, arbeiders) zich als eensgezinde blokken opstellen. Noch de leidende klassen, noch de onderdrukte klassen vormen een eenheid. Nergens heeft de volledige adel tegenstand geboden tegen de absolute koning, noch heeft de volledige arbeidersklasse het opgenomen tegen de volledige burgerij. Geen enkele groep is homogeen. Rivaliteiten binnen groepen zijn onvermijdelijk en wisselend. Vooraleer de adel zich opstelt tegen de koningen, staan land- en hofadel al tegenover elkaar om de steun van de koningen te krijgen. Eenmaal de koningen verplicht worden hun macht te verkleinen, of af te staan, wordt de wedijver tussen de verschillende onderdelen van de adel nog sterker. De delen van de adel die zich tot industriële kapitalisten omvormen, komen in concurrentie met de adel die voor zichzelf het 'werken voor de kost' als vernederend ervaart. De laatste groep verliest grotendeels zijn macht.

Ook binnen de burgerij ontstaan soms gelijklopende, maar dikwijls tegengestelde belangen. Handels- en industrieel kapitalisme hebben soms overeenkomende, soms competitieve belangen, wat tot conflicten kan

---

⁹ Handelskapitalisme heeft niet even grote maatschappelijke veranderingen meegebracht als industrieel kapitalisme.

leiden tussen de fracties van het kapitaal. Evenmin verdedigt de klein burgerij als eenheid haar belangen. Vanaf haar opkomst komen contrasterende belangen tussen stedelijke, artisanale kleine burgerij en kleine grondbezitters tevoorschijn. De geschiedenis van de arbeidersbeweging toont ons ook geen arbeidersklasse die een eenheid vormt. Tussen geschoolde en ongeschoolde arbeiders, werkenden en werklozen, handarbeiders en bedienden, mannen en vrouwen, was en is de solidariteit niet steeds voorbeeldig. Zelfs arbeiders van de verschillende sectoren (textiel, chemie en zo meer) staan dikwijls in onderlinge concurrentie. De moeilijkheden die opduiken bij het opstellen van een algemene CAO getuigen van dit gebrek aan eenheid binnen de arbeidersbeweging.

Eenmaal enkelvoudig stemrecht de algemene regel is, is de organisatie van de staat een weerspiegeling van deze competitieve belangengroepen: staat de kapitalistische klasse als geheel betrekkelijk sterk (zoals nu), dan hebben de partijen die hen vertegenwoordigen veel macht en doet de staat hun toegevingen. Een vermindering van belastingen op winsten bijvoorbeeld. Vormen de arbeiders een relatieve eenheid, dan staan de partijen die hen vertegenwoordigen sterk, zoals na WO II. Dan worden lonen opgetrokken en een betere sociale zekerheid uitgewerkt. Maar we mogen niet over het hoofd zien dat politiciërs geen neutrale arbiters zijn tussen de verdeelde belangengroepen en partijen. Politiciërs hebben hun eigen specifieke macht te verdedigen, soms tegen en soms met andere belangengroepen, waarmee zij niet zelden dichte banden hebben. Dit vergroot nog de tegenstellingen tussen de verschillende sociale groepen binnen het 'democratisch kapitalisme'.

Therborn toont met vele voorbeelden, dat democratie zich stapsgewijs ontwikkelde en nooit op een spontane en rechtstreekse manier ontstond. De geschillen werden gewonnen, nu eens door de ene groep, dan eens door een andere. Ook de allianties tussen de verschillende groepen spelen een fundamentele rol. Zeker is dat democratie niet op een harmonieuze manier werd geïnstalleerd vanuit een evenwichtig kapitalisme. Zo kunnen we zien dat de strijd van de arbeidersbeweging voor meer democratie, vaak in de kiem gesmoord werd door de leidende klassen. In België, bijvoorbeeld, zijn stakingen om algemeen stemrecht te bekomen, onderdrukt in 1886, 1888, 1891, 1893, 1902 en 1913 (Therborn, 1977).

Sinds het enkelvoudig stemrecht de regel is¹⁰, hebben verschillende belangengroepen één gemeenschappelijke eigenschap: ze streven alle naar de stemmen (de ondersteuning) van de massa om eigen voordelen te behouden of te verwerven.

De meest geprivilegieerde groepen, – of dit nu de handels- of industriële burgerij, de overblijvende feodale landeigenaars, de kapitalistische landeigenaars, de hoge staatsambtenaren, de grote managers of de financiële speculanten zijn, – stonden en staan afkerig tot vijandig ten opzichte van een democratiseringsproces, tenzij ze menen hun voordeel te kunnen doen door de democratische besluitvorming.

Een voorlopige conclusie is, dat een (marxistische) analyse die zich concentreert op *interne* maatschappelijke (kapitalistische) tegenstellingen, toont dat iedere stap vooruit in de ontplooiing van

---

¹⁰ Uit het werk van Therborn blijkt dat de strijd voor het enkelvoudig stemrecht voor mannen vooral tot stand kwam door de arbeidersbeweging en het stemrecht voor vrouwen door de feministische strijd.

democratie, samengaat met conflicten en strijd. Dit wil niet zeggen dat de hele doorbraak van de politieke democratie kan verklaard worden vanuit de inherente tegenstellingen binnen het kapitalisme. Ook factoren die *extern* zijn aan het kapitalisme, hebben bijgedragen tot de installatie van de democratie.

Oorlogen en nationale integratie ondersteunden en versnelden het beginnend democratiseringsproces.

Waar democratie voet aan wal krijgt, verdwijnen de absolute koningen of andersoortige alleenheersers. Het zijn dan de vertegenwoordigers van de kiezers (met meervoudig of enkelvoudig stemrecht verkozen) die, via het staatsapparaat, de bevolking zullen mobiliseren om invallen van buurlanden af te wenden of andere externe bedreigingen in de hand te houden. In de burgerlijke democratie vraagt dit een eensgezindheid van de bevolking die als vanzelfsprekend wordt beschouwd: iedere volwassen man is gelijk voor de wet (die democratisch is tot stand gekomen), en is dus ook verplicht zich in te schakelen in het leger als het land in gevaar is. Oorlog was een ondersteunende factor in de vroege geschiedenis van de politieke democratie. Bijna overal versnelt en vergemakkelijkt oorlog (en dit om uiteenlopende redenen) het democratiseringsproces. Vele Westerse landen (ook België) breidden de politieke democratie uit na de twee wereldoorlogen¹¹. De eerste wereldoorlog had de positie van de arbeiders sterker gemaakt, waardoor het enkelvoudig stemrecht (voor mannen) zich waarmaakte. Na de tweede wereldoorlog, doordat vele verzetsstrijders het communistische gedachtegoed welgezind waren, stonden communistische partijen sterk. De vrees voor revolutie bracht er de leiders toe, een goed uitgewerkte democratische welvaartsstaat uit te bouwen. Uit het feit dat oorlog de vorming van democratie onrechtstreeks heeft gestimuleerd, mogen we uiteraard niet afleiden dat oorlog een goede zaak zou zijn, noch dat hij een noodzakelijke voorwaarde voor democratie zou zijn. Een van de gevolgen van oorlog is de versterking van het militair apparaat, dat in de meeste situaties een ontwikkeling kent die vijandig is ten opzichte van democratie¹². Niet enkel als er extern militair gevaar dreigt, maar ook als de staat economische en/of sociale inspanningen moet vragen aan de bevolking, gewoonlijk in naam van de vooruitgang (hogere belastingen of de onteigening van woningen voor een TGV parcours zijn voorbeelden) zijn *nationale eenheid en integratie* noodzakelijk. De democratische toestemming van de bevolking (zij het via hun vertegenwoordigers) is essentieel om de vereiste maatregelen te kunnen doorvoeren¹³. Ook die schikkingen dragen bij tot de versterking van de democratische regelgevingen.

Deze vaststellingen leiden tot het besluit dat een 'normale' of 'ondubbelzinnige' relatie tussen kapitalisme en politieke democratie niet kan gegeven worden. De wisselwerking tussen kapitalisme en democratie is altijd in evolutie, ook nu nog. Zowel het kapitalisme (als economisch systeem), als de democratie (als

---

¹¹ Uitzonderingen op dit veralgemeend enkelvoudig stemrecht zijn de seksistische uitsluiting van vrouwen in Zwitserland (tot begin jaren '90) en de raciale uitsluiting van gekleurde mensen in de USA (tot 1970).

¹² De steeds stijgende verwevenheid van kapitalisme en oorlog, waarin de wapenindustrie een grote rol speelt, bespreek ik hier niet.

¹³ Regeren met volmachten is een andere manier om beslissingen door te drukken, die ik niet bespreek.

politiek systeem) kennen inherente tendensen, afhankelijk van de machtsverhoudingen in een bepaalde maatschappij. Democratie en kapitalisme kunnen elkaar versterken of elkaar verzwakken.

De burgerlijke democratie heeft zich bijna altijd ontwikkeld met behulp van politieke middelen en kanalen die het kapitalisme niet slecht gezind waren, eerder dan de weg vrij te maken voor volksrevolutie en/of socialistische transformaties. Dit is de reden waarom in onze maatschappijen politieke democratie kan samengaan met de antidemocratische 'logica van het kapitalisme'. Er bestaat een ambigue relatie tussen politieke democratie en kapitalistische economische belangen. Dit wil zeggen dat kapitalisme zich een gelijke verdeling van politieke macht kan veroorloven, zonder haar economische relaties, haar economische dwang en ongelijkheid in gevaar te brengen. Ook zullen de diverse verschijningsvormen van het kapitalisme gedeeltelijk de vormen van democratie bepalen, en omgekeerd is dat ook waar.

3. ENKELE REDENEN WAAROM WE MENEN IN EEN BREDE DEMOCRATIE TE LEVEN, EN WAAROM DEZE OVERTUIGING BIJDRAAGT TOT DE ONDERSTEUNING VAN DE HUIDIGE (KAPITALISTISCHE) IDEOLOGIE.

Waarom vinden de meeste burgers het normaal en zelfs onvermijdelijk dat burgers slechts zeer onrechtstreeks (langs de weg van hun politieke vertegenwoordigers) kunnen meebeslissen in het economisch domein. Waarom aanvaardt de meerderheid een economie waarin winstmaximalisatie, groei en concurrentie de speerpunten zijn en waarin noch de consumenten, noch de directe producenten inbreng hebben in de verdeling van de winsten, de 'rationalisaties' van bedrijven, het soort gebruikte technologieën en zo meer. Dit is de vraag die E.M. Wood (1995) zich stelt. De ongunstige maatschappelijke gevolgen van zo'n economisch systeem zijn nochtans onmiskenbaar: steeds hogere werkritmes die slechtere werkomstandigheden met zich brengen, afbouwen van de macht van de vakbonden, verplaatsing van bedrijven naar landen met lage lonen en lage belastingen op winsten, wat hier tot stijgende werkloosheid leidt en in de derde wereld tot grote uitbuiting. Om antwoorden te vinden onderwerpt Wood de termen 'economie' en 'politiek' aan een historisch onderzoek. Meer in het bijzonder, analyseert hij onze huidige begrippen in dat verband en maakt duidelijk dat we een *scheiding zien tussen economie en politiek, die niet overeenkomt met de realiteit*. Er bestaat geen reële en zeker geen 'natuurlijke' opsplitsing tussen economie en politiek. De opsplitsing is *louter conceptueel*. Woods gezichtspunt wordt sterk ondersteund als we de verwevenheid van het politiek democratiseringsproces en de strijd voor economische belangen (zoals hiervoor aangegeven) inzien. De wisselwerking tussen beide kunnen we niet over het hoofd zien.

Het is *één van de kernpunten van het kapitalisme* dat mensen denken dat er wettelijke gelijkheid bestaat (wat in principe correct is), terwijl ze de enorme ongelijkheid in de economische sfeer als 'van boven' of zelfs als een 'natuurlijke orde van zaken' en dus als onveranderbaar beschouwen. Op die manier kunnen de economische beslissingen genomen worden zonder al te veel gemor van het 'volk'. Dit gebrek aan inzicht

maakt steeds nieuwe vormen van macht en onderdrukking mogelijk, die altijd verschillende vormen aannemen, afhankelijk van de concrete situaties.

De opsplitsing van economie en politiek brengt een dualistische visie op onze maatschappij voort, die nefast is voor de verdere ontwikkeling van de democratische waarden van gelijkheid en vrijheid. Door deze opsplitsing kan het betrokkenheidsprincipe zich veel minder uitbreiden in de economische dan in de politieke sfeer. Het is dus wel vanzelfsprekend dat deze opsplitsing economie – politiek sterk wordt benadrukt in de kapitalistische ideologie en praktijk.

Eigenaardiger is dat ook vele marxistische denkers zich aan dit dualisme bezondigden door het strakke onderscheid dat velen maken tussen de zogenaamde ‘bovenbouw’ (de politiek) en ‘onderbouw’ (de economie). Het is een vorm van reductionisme waardoor ze in tegenstrijd komen met het oorspronkelijke denken van Marx, die de termen bovenbouw en onderbouw zelden – en dan nog louter als metaforen – gebruikte om de realiteit inzichtelijker te maken. Hij heeft er nooit een strakke grens tussen getrokken, maar was ervan overtuigd dat ze *elkaar* sterk beïnvloeden en er steeds een wisselwerking tussen bestaat:

“The base/superstructure metaphor has been more trouble than it is worth. Although Marx himself used it very rarely and only in the most aphoristic and allusive formulations, it has been made to bear a theoretical weight far beyond its limited capacities.” (Allen Wood, 1981, p.49).

Marx begrijpt trouwens de scheiding politiek - economie niet als een historische realiteit, maar als een *verschijnsel* dat evenwel in de kapitalistische maatschappij *als werkelijkheid wordt opgevat* (als een ‘real appearance’)¹⁴.

Verschillende scholen van marxistische ideologen hebben het verschil tussen economie (de ‘onderbouw’) en politiek (de ‘bovenbouw’) als een empirische realiteit opgevat. Orthodoxe marxisten staan hier op kop maar ook Althusser bijvoorbeeld beklemtoonde dit dualisme door zijn idee van de economische ‘determinatie in laatste instantie’. Althusser's structuralistische visie behoudt de mechanische opdeling van bovenbouw en onderbouw en doet toch toegevingen aan de rol van de ‘bovenbouw’. Op die manier, zegt E.M. Wood, konden de structuralistische marxisten “*have their cake and eat it too.*” (p.51). Wie het verschil tussen bovenbouw en onderbouw als een feitelijke gegevenheid beschouwt, en niet als een didactische metafoor, helpt onbewust en onbedoeld mee aan de dominantie van de kapitalistische ideologie. Deze scheiding als reëel accepteren leidt tot een visie op menselijke actie en bemiddeling (‘agency’) die twee kanten op kan. Ofwel gaat de actieve rol van de menselijke tussenkomst in haar eigen geschiedenis voor een groot deel verloren en neemt men aan dat, in de politieke sfeer, acties tot verandering kunnen leiden (bijvoorbeeld het verbeteren van burgerlijke democratie), maar dat dit niet zo is in de economie, die als het ware onderworpen is aan onveranderbare wetmatigheden¹⁵. Ofwel komt men tot inefficiënte actie, die het werkelijke doel van de radicale democratie, –namelijk medebeslissingsrecht op alle gebieden van de maatschappij, – niet kan verwezenlijken, omdat men meent dat actie in de politiek en actie in de economie uit elkaar kunnen worden gehouden, vermits het domeinen zijn die aan andere regels gehoorzamen.

---

¹⁴ In de orthodoxe terminologie het zogenaamd ‘vals bewustzijn’.

¹⁵ Het oude gezegde “de mens wikt, God beschikt” is als het ware omgezet in “de mens wikt, de ‘logica van het kapitalisme’ beschikt”.

De economische geschiedenis voorstellen als een mechanisch proces van technologische ontwikkelingen, waarin de productierelaties geen menselijke relaties zouden zijn maar onpersoonlijke gegevens, is een zet in de hegemonie¹⁶ van het kapitalisme. Ook sociaal-democraten gaan er, in de recente geschriften die ik ken, impliciet van uit, dat de economie een onoverwinnelijk systeem is dat onderworpen is aan economische 'natuurwetten'. Kapitalisme, als een economische organisatie van uitbuiting, wordt er niet rechtstreeks in aangevallen. De voorstellen van Patrick Janssens (2001), zowel als het pleidooi voor een 'actieve welvaartsstaat' (Frank Vandenbroucke, 2000), bepleiten een politieke democratie en een gelijke kansenbeleid (die uiteraard noodzakelijk zijn), maar laten de logica van de kapitalistische economie ongemoeid¹⁷. Alleen het elimineren van de meest kwalijke gevolgen van het kapitalisme staat centraal. Ik denk dat ze door zich te veel te concentreren op het 'haalbare' (inderdaad het enig mogelijke in de concrete politiek) de idealen van een egalitaire en radicaal democratische maatschappij uit het oog verliezen.

Omdat, in de huidige hegemonie, de scheiding tussen economie en politiek als een realiteit wordt beschouwd, is het niet nodig dat de kapitalistische staat rechtstreeks geleid wordt door de economische klasse. Ook politici zijn doordrongen van die overheersende ideologie. Zelfs het 'volk' kiest op een democratische manier zijn vertegenwoordigers meestal uit de groepen die de bestaande hegemonie aanhangen.

Door het accepteren van de conceptuele scheiding als een reële scheiding, wordt het mogelijk dat vele mensen uitsluitend van de politieke orde eisen dat ze democratisch is, terwijl ze voorbijgaan aan het feit dat economische democratie nog absoluut niet is gerealiseerd en zelfs niet (meer) aan de orde is in het politiek discours.

Naast de schijnbare scheiding tussen politiek (die democratie in haar vaandel heeft) en economie (die het democratisch principe van betrokkenheid verloochent), bestaat er nog een belangrijke reden, waarom we instemmen met het idee dat we in een reële democratie leven¹⁸. Als consumenten kunnen we *zogenaamd als individu vrij kiezen wat we kopen*. 'de klant is koning'. Daarbij vergeten we meestal dat onze keuze zich beperkt tot dat wat geproduceerd wordt in een productieproces waarin we weinig of geen invloed hebben. Er zal uiteraard altijd eten, kleding en huisvesting geproduceerd worden, maar *wat* we eten, *welke* kleren we dragen en *hoe* we wonen, bepalen we grotendeels niet zelf. De massaproductie geeft slechts een schijn van specificiteit aan haar producten die ons doet geloven dat we vrije en individuele keuzen maken. Onze kleren zijn noodgedwongen aangepast aan de mode (we kunnen niets anders kopen), en niet onze eigen individuele smaak¹⁹. Daarenboven wordt de zogenaamde 'vrije' keuze bij al onze aankopen (zij het in zeer verschillende mate) beperkt door onze koopkracht, die op haar beurt bepaald wordt door onze plaats in

---

¹⁶ Hegemonie, een term van Gramsci, verwijst naar de overheersing op alle maatschappelijke terreinen van de ene klasse over de andere, alsook naar het succes waarmee de dominante klasse(n) de eigen, specifieke ideeën over de maatschappij kan laten accepteren, alsof die resultaat zijn van het 'gezond verstand'.

¹⁷ De actieve welvaartsstaat van Vandenbroucke (2000) legt wel socialere accenten dan de 'derde weg' van Blair.

¹⁸ Ik dank Bart De Wilde voor deze zienswijze.

¹⁹ Onze smaak past zich ook aan aan de heersende mode.

de maatschappij, die wij zeker niet vrij bepalen. In sociale woningen leven, is meestal een noodzakelijke en geen vrije keuze²⁰!

De aanvaarde scheiding tussen politiek en economie, de principiële (hoewel niet reële) gelijkheid op politiek en juridisch gebied en de idee van de vrije keuze, verduisteren de onderliggende socio-economische *ongelijkheid* en *onvrijheid*.

In deze tekst beperkte ik me tot de situatie in de meeste landen van de Westerse wereld en besprak de toestand in de derde wereld niet. Evenmin ging ik in op de bestaande afwijkingen tussen de theorie en de *praktijk* van de burgerlijke politieke democratie, hoe belangrijk het ook is daar attent op te zijn.

Jenny Walry
oktober 2002

Bibliografie.

- Bealey, Frank**, 1993. Capitalism and Democracy. *European Journal of Political Research* 23.
- Berlin, Isaiah**, 1968. *Four Essays on Liberty*. Oxford University Press.
- Bowles Samuel & Gintis Herbert**, 1986. *Democracy & Capitalism*. Basic Books.
- Held, David**, 1995. *Democracy and the Global Order*. Polity Press.
- Held, David**, 2000. 'The changing contours of political community: rethinking democracy in the context of globalization'. In: ed. Holden Barry *Global democracy. Key Debates*. Routledge.
- Janssens, Patrick**, 2001. *Over de grenzen*. Houtekiet.
- Mouffe, Chantal**, 1993. *The Return of the Political*. Verso.
- Offe, Claus**, 1985. *Disorganized Capitalism*. Polity Press.
- Petrella, Ricardo & Rouwhorst, Marijke, Groep van Lissabon**, 1995. *Grenzen aan de Concurrentie*. VUB Press
- Saward, Michael**, 2000. 'A critique of Held'. In: ed. Holden Barry, *Global democracy. Key Debates*. Routledge.
- Schumpeter, Joseph**, 1941. *Capitalism, Socialism and Democracy*. Allen and Unwin.
- Schwarzmantel, John**, 1995. 'Capitalist Democracy Revisited'. In: ed. Panitch, *Why not capitalism*. Merlin.
- Sen, Amartya**, 1995. *Welszijn, vrijheid en maatschappelijke keuze*. Van Genneep.
- Sen, Amartya**, 1999. *Vrijheid is vooruitgang*. Contact.
- Therborn, Göran**, 1977. The Rule of Capital and the Rise of Democracy. *New Left Review*, 103.
- Touraine, Alain**, 1992. *Critique de la Modernité*. Livre de Poche.
- Vandenbroucke, Frank**, 2000. *Op zoek naar een redelijke utopie*. Garant.
- Walry, Jenny**, 2001. Grenzen aan verdraagzaamheid omwille van de democratie. *Oikos*, 18.
- Walry, Jenny**, 2002. Globale democratie in een globale wereld. *Politiek & Samenleving*, 8.
- Wood, Allen**, 1981. *Karl Marx*. Routledge & Kegan.
- Wood, Ellen Meiksins**, 1995. *Democracy against Capitalism*. Cambridge University Press.

---

²⁰ Het idee dat we in een echte democratie leven wordt ook versterkt door de formele juridische gelijkheid. Dit onderwerp diep ik hier niet uit.